

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.01.2023 ✓Accepted/Kabul:09.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1228006

Research Article/Araştırma Makalesi

Çamur, A. ve Arap, İ. (2023). "Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesinde Uluslararası Aktörlerin Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 57, Denizli, ss. 1-19.

TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKASININ GÜNDEME GELMESİNDE ULUSLARARASI AKTÖRLERİN ETKİSİ*

Adil ÇAMUR**, İbrahim ARAP ***

Öz

Kamu politikalarının gündeme gelmesinde birçok faktör etkili olmaktadır. Vatandaşlardan uluslararası örgütlere kadar çeşitli aktörler gündeme gelme aşamasında yer almaktadır. Bu çalışmada engellilik politikasının gündeme gelmesini sağlayan faktörler tanımlanarak uluslararası aktörlerin ve farklı ülkelerdeki gelişmelerin etkisi analiz edilmektedir.

Engellilik konusu, özellikle geçtiğimiz kırk yıl boyunca uluslararası kurumların ve ülkelerin ilgisini çekmektedir. Birleşmiş Milletler'in 1980'lerden itibaren genişleyen çabaları ve 1990'da engelliliğe özgülenmiş ilk kanunun Amerika Birleşik Devletleri'nde kabulü, engellilik gündeminin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları 2000'lerin başında gerçekleşmiş ve yasanın odağında olduğu yeni bir engellilik politikası başlatılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelme aşamasının incelenmesidir. Bu kapsamda, Birleşmiş Milletler'in, Avrupa Konseyi'nin, Avrupa Birliği'nin ve farklı ülkelerin uygulamalarının Türkiye politikası ile ilişkisi açıklanmaktadır. Politika belgeleri, raporlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerle desteklenen çalışmada uluslararası kurumların karar ve uygulamaları ile çeşitli ülkelerde kaydedilen gelişmelerin Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesinde önemli etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Engellilik politikası, Gündeme gelme, Uluslararası aktör, Kamu politikası.*

THE IMPACT OF THE INTERNATIONAL ACTORS ON THE AGENDA SETTING OF DISABILITY POLICY IN TURKEY

Abstract

Many factors are effective in agenda setting stage of public policies. Various actors, from citizens to international organizations can take part in this stage. In this study, the factors that cause the agenda setting of disability policy are defined and the effects of international actors and developments in different countries are analyzed.

The issue of disability has attracted the attention of international institutions and countries, especially over the past forty years. The expanding efforts of the United Nations since the 1980s and the adoption of the first disability-specific law in the United States in 1990 led to the spread of the disability agenda. The reflection of this effects on Turkey took place in early 2000s and a new disability policy which was the focus of the law was initiated,

The aim of this study is to examine the agenda setting of disability policy in Turkey. In this context, the relationship between the practices of the United Nations, the Council of Europe, the European Union and different countries with Turkey's policy is explained. In the study, main data is obtained from policy documents, reports, the minutes of the Turkish Grand National

*Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Programında, Doç. Dr. İbrahim Arap danışmanlığında Adil Çamur tarafından hazırlanan ve DEÜ tarafından desteklenen (2019.KB.SOS.004) "Türkiye'de Engellilik Politikasının Analizi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

**Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İZMİR.
e-posta:adil.camur@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3067-6899>)

***Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İZMİR.
ibrahim.arap@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5890-5927>)

Assembly and semi-structured interviews. it is concluded that the decisions and practices of international institutions and the developments in various countries have a significant impact on the disability policy in Turkey.

Keywords: *Disability policy, Agenda setting, International actors, Public policy.*

GİRİŞ

Engellilerin yaşamlarına etki eden her türlü hizmeti içeren engellilik politikası, son kırk yıldır farklı ülkelerde gündeme gelmiştir. Aradan geçen sürede, engellilikle ilgili kanunlar kabul edilmiş, yeni hizmetler tanımlanmış ve bu hizmetleri sunmak üzere kurumlar tesis edilmiştir. Engellilik, küresel iklim değişikliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim gibi toplumsal sorunların kamuoyunda ilgi görmesi ve karar alıcıların dikkatini çekmesi şeklinde tanımlanan gündeme gelme, politika döngüsü sürecinin ilk aşamasıdır. Süreç, karar alıcıların harekete geçmesine yöneleceği gibi karar verilmemesi ile de sonuçlanabilir.

Toplumsal sorunun gündemdeki yolculuğu politika analizinin odaklandığı meseleler arasındadır. Gündeme gelme aşamasının analiz edildiği çalışmalarda hangi sorunların, nasıl gündeme geldiği ve kimlerin etkili olduğu gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Pralle (2009), iklim değişikliği sorununun gündemde yükselmesinde ve üst sıralarda kalmasında etkili faktörleri araştırmıştır. İklim değişikliği meselesinin nasıl gündemde tutulduğu, hangi aktörlerin ne tür stratejiler uyguladığını açıklamaktadır. Townsend vd. (2020), Avusturalya’da 2011’de yürürlüğe giren ücretli ebeveyn izni düzenlemesinin nasıl gündeme geldiğini analiz etmektedir. Gündeme gelme sürecindeki aktörler, fikirler, kurumlar ve siyasal partilerin yaklaşımları değerlendirilmektedir. Mhazo ve Moponga (2021), Sahra Altı Afrika’da temel ilaçların temini sorununun nasıl gündeme geldiğini incelemektedir. Behzadifar vd. (2021), İran’ın Luristan Eyaleti’nde 2009-2015 yılları arasında artış gösteren Brusella hastalığı ile mücadelenin gündeme gelme sürecini araştırmaktadır. Hangi aktörlerin bu süreçte ne tür roller üstlendiğini incelemiştir.

Türkiye’nin mevcut engellilik politikasının karar alıcıların gündemine gelmesi 2000’lerin başına tarihlenmektedir. Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın (ÖZİDA) 2004’te başlayan kanun tasarısı taslağı çalışmaları ile politika döngüsünde formülasyon aşamasına geçilmiştir. Engelliliğin bu tarihlerde gündeme gelmesinde ve biçimlenmesinde çeşitli gelişmeler etkili olmuştur. Bunlardan birisi de uluslararası örgütlerin ve farklı ülkelerin engellilik politikasıyla ilgili çabalarıdır.

Uluslararası aktörlerin Türkiye’de engellilik politikasına etkisini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Dönemin ÖZİDA Başkanı Mehmet Aysoy (2004), Avrupa Birliği (AB) Sürecince Özürlüler Politikası kitabında AB sürecinin engellilik bürokrasisini nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Aydın (2005) çalışmasında altı AB ülkesi ile Türkiye’nin engellilere yönelik hizmetlerini karşılaştırmaktadır. Çalışmada, Birliğe üyelik sürecinde uyum başlıklarından birisi olan engellilere yönelik hizmetler değerlendirilmiştir. AB ile Türkiye uygulamalarının farklılaştığı tespit edilmiştir. Güngör ve Güneş (2011), Türkiye’de engellilere yönelik hizmetlerin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü farklı ülkelerle karşılaştırarak incelemiştir. Tıbbi modelden hak temelli modele geçişe yönelik uygulamalara yönelim olduğu belirtilmektedir. Demir (2015), 1998-2013 yılları arasında, AB ilerleme raporlarının istihdam, erişilebilirlik, sosyal koruma, sosyal dışlanma ve sosyal içerme başlıklarında engelliliğin nasıl ele alındığını incelemiştir. Çalışmada, Engelliler Hakkında Kanun’un kabul edildiği 2005 yılından itibaren hak temelli yaklaşım bağlamında gelişmeler kaydedildiği tespit edilmektedir. Duygun (2016; 2020), uluslararası aktörlerin engelliliğin anaakımlaştırılması hedefine yönelik çabalarını açıklayarak Türkiye politikasını anaakımlaştırma bağlamında değerlendirmektedir. Engelliliğin anaakımlaştırılmasının Türkiye’de parçalı bir seyir izlediği tespit edilmektedir. Meral ve Turnbull (2016) ise AB, Birleşmiş Milletler (BM) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye engellilik politikasını on sekiz kriter bağlamında karşılaştırmaktadır. Çalışmanın temel bulgusu Türkiye’nin mevzuatının evrensel temalarla uyumlu olduğudur. Azarkan ve Benzer’in (2018) çalışmasında, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi’nin (BMEHS) Türkiye tarafından kabulünün ardından değişen mevzuat ve uygulamalar incelenmektedir.

İncelenen literatürde Türkiye engellilik politikasının hedefleri ve sonuçları uluslararası aktörlerin etkileri bağlamında analiz edilmektedir. Başka bir deyişle uygulamalar değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise mevcut politikanın başlangıcı, yani gündeme gelmesi, uluslararası aktörlerin etkisi bağlamında ele alınmaktadır. Uluslararası aktörlerin ve farklı ülkelerin engellilik gündemlerinin Türkiye’de doğrudan ve dolaylı etkileri

açıklanmaktadır. Çalışmanın amacı, mevcut engellilik politikasının gündeme gelme aşamasında uluslararası aktörlerin rolünün değerlendirilmesidir. Politikayı gündeme getiren nedenlerin ortaya çıkışında uluslararası aktörlerin ve farklı ülkelerin etkisi analiz edilmektedir.

Çalışmanın verileri doküman incelemesinden ve görüşmelerden elde edilmiştir. Bu kapsamda uluslararası kurumların engellilik politikasına ilişkin politika belgeleri incelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurul Tutanakları (1928-2022) TBMM internet sitesi arşivinde taranmıştır. “Engelli”, “sakat” ve “özürlü” kelimeleri aranarak yapılan taramada TBMM faaliyetlerinde engellilik politikasının nasıl karşılık bulunduğu tespit edilmiştir. Engellilikle ilgili kanun teklifleri, tasarıları, araştırma önerileri ve yazılı-sözlü soru önermeleri incelenmiştir. Engelliler kanunu teklifi metinlerinin bazılarında TBMM basılı arşivinden ulaşılmıştır. İki araştırmacı, iki siyasetçi, bir gazeteci, iki bürokrat ve altı aktivistle yapılan on üç yarı yapılandırılmış görüşmeden yararlanılmıştır. Görüşmecilerin nitelikleri açıklanmakla birlikte çalışmada isimlerine yer verilmemiştir.

Makalede ilk olarak engellilik politikası ve gündeme gelme kavramsal çerçeveleri açıklanmaktadır. Ardından Türkiye’de engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili faktörler ele alınmaktadır. Son bölümde ise engellilik politikasının gündeme gelmesinde uluslararası aktörlerin etkisi dört alt başlıkta analiz edilmektedir.

1. ENGELLİLİK POLİTİKASI

Tüm vatandaşlar gibi engellilerin günlük yaşamları, eğitim ve istihdam olanakları kamu politikalarından etkilenmektedir. Ancak, engelliler temel kamusal hizmetlerden eşit ölçüde yararlanamamaktadır. Bu dezavantajlı konumun birçok nedeni bulunmaktadır. Kamusal kurumların erişilebilir olmaması, kapsayıcı eğitimin sağlanmaması, sosyal, politik ve ekonomik çevreden kaynaklı engelleyici tutumlar gibi eşitsizlikler, engelli haklarına ilişkin gelişmelere rağmen sürmektedir. Engelli toplumu ise ihlallerinin sona ermesi talebiyle uzun yıllardır hak mücadelelerine devam etmektedir.

Engellilerin kamu hizmetlerinden eşit yararlanmasının temin edilmesi amacıyla girilen kamusal çabalar engelliliğin bir politika alanı olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğrudan engellilere yönelik olsun ya da olmasın, etkisi planlansın ya da planlanmasın, engellilerin yaşamında doğrudan ya da dolaylı etki eden mevzuat, uygulamalar ve yargı kararları engellilik politikasını oluşturmaktadır (Barnartt, 1992: 48; Hvinden ve Halvorsen, 2003: 296; Schalock, 2017: 215). Engellilik politikası, engelliliği kapsayan çeşitli hizmetlerin birleşimidir. Örneğin, iş kazalarının önlenmesine yönelik düzenlemeler, sosyal güvenlik programları, asker yaralanmalarını önleme ve tedavilerinin yapılması ile yoksullara yardım, farklı köken ve amaçlara sahip olmakla birlikte engellilik politikası şemsiyesi altında kabul edilirler. Bu çeşitlilik nedeniyle engellilik politikasını başlı başına bir kamu politikası olarak kabul etmeyen görüşler de vardır. Bu görüşe göre engellilik, istihdam veya sosyal politika başta olmak üzere diğer bazı genel politika alanlarının bir alt kümesi kabul edilir (Erlanger ve Roth, 1985: 320). Drake’e (1999: 22) göre ise, konut veya sosyal güvenlik politikalarına benzer şekilde, engellilik politikası birçok politikanın toplamıdır ve bir kurum ya da politika alanı ile birlikte tanımlanması mümkün değildir.

Engellilik politikası, engelliliğe hâkim olan yaklaşımlarla paralellik göstermektedir. Engelliliği eksiklik ve kusur olarak gören ve yeti yitimlerinin tedavisi temelli çözümlere odaklanan tıbbi engellilik yaklaşımı, engellilik politikası hedeflerinde sağlık hizmetlerini öne çıkarmaktadır. Engelli bireyin yaşadığı ayrımcılığın kaynağının yeti yitimi değil toplumun ön yargıları ve fiziksel çevrenin dışlayıcı tasarımı olduğunu kabul eden hak temelli yaklaşım ise eşitlik, bağımsız yaşam ve kişisel hareketliliği destekleyen hizmetleri önceler.

Engellilik politikası analizi, 1950’lerden itibaren ülkelerin engellilik hizmetlerini geliştirmesinin sonucunda bir araştırma alanı haline gelmiştir. ABD’de 1973’te Rehabilitation Act’te (Rehabilitasyon Yasası) yapılan değişiklik ve ardından 1990’da Americans with Disability Act’in (ADA) kabulü engelliliği bir kamu politikası alanı olarak belirginleştirmiştir. Örneğin hizmetlerin engellilerin yaşamları üzerindeki etkisi ve sivil toplum kuruluşlarının rolü gibi konular incelenmeye başlanmıştır. Schriener (1990: 3-4), bilim insanlarını engellilik politikası analizi araştırmaları yapmaya davet ettiği yazısında kamu politikası döngüsünün bunun için uygun bir çerçeve olduğunu belirtmektedir. Schriener’e göre, gündeme gelme, alternatiflerin ortaya çıkması, karar verme, uygulama ve değerlendirmeden oluşan politika döngüsü süreci kullanılarak engellilik politikasını analiz etmek mümkündür.

2. GÜNDEME GELME VE ULUSLARARASI AKTÖRLER

Gündem, hükümetin dikkatini çekmeyi hak eden, meşru kabul edilen, bir dizi genel siyasi tartışmadır (Cobb ve Elder, 1972: 905). Gündeme gelme ise, politika alternatiflerinin karar vericilerin değerlendirmesine girmesinden önceki aşamadır (Jones, 2016: 25). Sorunun çözümüne yönelik politika önerileri bu süreçte tartışmaya açılır. Gündeme gelme aşamasında karar vericiler yalnızca problem hakkında bilgi sahibi olmakla kalmaz çözüme dair alternatifleri de öğrenirler (Knoepfel vd., 2007:32). Bu aşamada, toplumdaki çatışmalar, aktörlerin katılımı ve hükümetin tutumu incelenir (Zahariadis, 2016: 10). Gündeme gelme araştırmaları, bireylerin ve grupların birbiriyle çatışan tüm taleplerinden hangilerinin siyasi karar alıcıların dikkatini çekmeyi başardığına, kilit aktörlere ve aktörlerin amaçlarına nasıl ulaştıklarına odaklanır (Rochefort ve Donnelly, 2013: 189).

Brikland (2007: 64), gündeme gelme sürecini bir sorunun gündemler arasında ilerlemesi şeklinde açıklamaktadır. Toplumsal soruna dönüşebilecek tüm konuların yer aldığı gündem evreninden karar gündemine ilerleyen problem politika döngüsünün sonraki aşamalarına geçebilmektedir. Sistemik gündeme giren problem artık toplumsal soruna dönüşmüştür. Kamusal ilgi talep edilen ve kamu yönetiminin yanıt vermesi gereken bir hal alır. Kurumsal gündem ise, politika yapıcı aktörlerin de yer aldığı siyasi sistemde tartışılan ve karara bağlanması beklenen konular listesini ifade eder (Baumgartner, 2001: 288; Green-Pedersen, 2015: 357). Gündemlerin son aşamasında, evrende yer alan konuların çok azının ulaşabildiği karar gündemi bulunur. Toplumsal sorunun çözümü için hükümetin harekete geçmek üzere olduğu aşamadır (Brikland, 2007: 64). Bu bağlamda gündeme gelme aynı zamanda karar vericiler açısından filtreleme işlevi görür. Geniş politika evrenindeki sınırsız başlıktan çok azı karar gündemine ulaşmaktadır (Knoepfel vd., 2007: 32).

Kingdon'ın (2014) sağlık ve ulaşım politikaları araştırmalarına dayanarak oluşturduğu teoriye göre, bir meselenin karar gündemine gelmesi için üç gelişmenin gerçekleşmesi, kendi deyimi ile üç akımın bir araya gelerek politika penceresinin açılması gerekmektedir. Birbirlerinden bağımsız üç gelişme/akım bir araya geldiğinde hükümetin sorunun çözümüne yönelik adım atması olağandır. Böylece politika döngüsünün devam etmesi için fırsat doğacaktır. İlk olarak hükümetin çözmesi gereken bir problem gündemde öne çıkmalıdır. Bu ilk akımdır (problem). Göstergelerde meydana gelen dikkat çekici değişiklikler ya da ani şoklar problemler akımını harekete geçirebilir. Problem öne çıkar ve dikkat çeker. İkincisi, önerilerin açıklanması, yarıştırılması ve birinin ya da bazılarının öne çıkmasını içeren politika (policy) akımıdır. Böylece politika alternatifleri daraltılır. Süzgeçten geçmiş olur. Sonucu gelişme ise karar alıcı aktörlerin soruna yönelimlerini ifade eden siyasi (politics) akımın ortaya çıkmasıdır. Seçim süreçleri ve sonrasında hükümet değişiklikleri bu akım için elverişlidir. Politika penceresi, bazı zamanlarda, bu üç akımın birleşmesiyle açılır. Yeni politika ya da politika değişikliği için fırsat doğar (Kingdon, 2014: 19). Toplumsal sorun için formülasyon aşaması başlar. Böylece politika döngüsü devam eder.

Kamu politikalarının gündeme gelmesinde, formülasyonunda, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde çoğu zaman uluslararası aktörler değişik derecelerde rol almaktadır. Kamu politikası döngüsünün her aşamasına etki edebilme potansiyeli barındırmaktadırlar. Uluslararası kurumların seçtikleri alanlardaki araştırma, farkındalık ve savunuculuk faaliyetleri, kurumların güçleriyle orantılı olarak uluslararası gündemi belirlemektedir. Ülkeler de bu gündemleri takip etmektedirler (Livingston, 1992). Uluslararası ortamda dikkat çekilen konular ülkelerin gündemlerini etkilemektedir (Princen, 2009: 13). Bu da uluslararası kurumların gündeme gelme sürecindeki rollerini öne çıkarmaktadır (Béland, 2013: 128). Örneğin BM'nin ulusal gündemlerdeki yönlendiriciliği üzerinde durulmaktadır (Joachim ve Dalmer, 2016). Gündeme gelme analizlerinde uluslararası aktörlerin etkileri incelenmektedir (Vo vd., 2019; Kaminska vd., 2021).

3. TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKASININ GÜNDEME GELMESİ

Politika sürecinin başlangıcı olan gündeme gelme aşaması; sorunların ve aktörlerin çeşitliliği nedeniyle "karmaşık" olarak tarif edilmektedir. Karmaşıklık, bir toplumsal meselenin gündeme gelmesinde birçok faktörün etkili olmasından kaynaklanmaktadır. Her politika alanının özellikleri, gündeme gelme aşamasının dinamiğini belirlemektedir. Türkiye'de yeni bir engellilik politikası 2000'lerin başında gündeme gelmiştir. Çamur'a (2023) göre, gündeme gelmede aşağıda açıklanan beş faktör etkili olmuştur. Bu faktörler engellilik meselesinin gündemler evreninden karar gündemine ulaşmasını desteklemiştir. Kingdon'ın (2014) yaklaşımıyla ise politika penceresinin açılmasını sağlamıştır. Faktörlerden biri olan uluslararası aktörlerin etkisi, diğer faktörlere göre öne çıkmaktadır. Gündeme gelme sürecindeki faktörlerden biri olmanın yanında diğer faktörlerin ortaya çıkmasını da etkilemiştir.

İlk olarak, 2000'lere gelindiğinde engellilikle ilgili mevzuatın, kurumların ve hizmetlerin çeşitliliği gündeme gelmede etkili olmuştur. Türkiye'de engelliliğe ilişkin ilk uygulamalar himaye ve tedaviye odaklanmaktadır. Örneğin, savaşta yaralananların tedavisi ve yaşamlarını belirli yaşam standartlarında devam ettirilmesi için yardımlar planlanmıştır. Bunun dışında farklı engel gruplarından yoksul ve bakıma muhtaç bireylere yönelik hayırseverlik faaliyetleri görülmektedir (Demirci, 2005; Baytal, 2012; Özbek, 2013; Kıranlar, 2013; Erkiş, 2018). Tıbbi yöntemler ve yardımseverlik üzerine kurulu politika 1950'lere gelindiğinde eğitim ve istihdam gibi yeni hizmet alanlarında engellilerin beklentilerine yanıt verme yönünde değişim göstermiştir. Tüm dünyada farklı toplumsal kesimlerin taleplerinin yükseldiği 1960'larda ise engellilere yönelik haklar mevzuatta yer almaya başlamıştır. Engelli aylığı ve istihdam kotası gibi uygulamalar 1970'lerde yürürlüğe girmiştir (Altan, 1976; Enç, 2018; ÖZİDA, 1999; Demircioğlu, 2010). Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'nun (SKMKK) 1981'de, ÖZİDA'nın 1996'da kurulması ile engelliliğe özgülenmiş kurumlar ortaya çıkmıştır. Bunu belediye, imar ve milli eğitim gibi birçok kanunda engellilikle ilgili düzenlemeler takip etmiştir. Nihayetinde mevzuatın ve kurumların çeşitliliği 2000'lere gelindiğinde engellik politikasında değişikliği gerektirmiştir. Böylece, engelliliğe dönük uygulamaların hedeflerini, koordinasyonunu ve yapılanmasını düzenlemeye yönelik politika gündemi oluşmuştur.

İkinci faktör, yasa talebidir. Yasa talebi, her ne kadar 1990'da ABD'de ADA'nın yürürlüğe girmesi sonrasında başlayan ve farklı ülkelerde engellilik yasalarının kabulü ile devam eden dalgayla ilişkilendirilse de Türkiye'de engellilik yasası talebi daha eskilere dayanmaktadır (Aktivist 1 ile görüşme, 15.07.2020). Engelli hareketi, 1960'larda sosyal yardım ve bakım türü himaye odaklı hizmetlerin yasalarda yer alması talebi ile başlayan mücadelelerini 1990'lara gelindiğinde engelliliğe özgülenmiş yasa talebi ile devam ettirmiştir (Siyasetçi 1 ile görüşme, 08.05.2020). Bu talebe ilk yanıt Sağlık'ın (1985) Özürlüler Kanun Teklifi'ni TBMM başkanlığına sunmasıdır. Bunu 1990'lı yıllarda farklı partilerden milletvekilleri izlemiştir. 57. Hükümet döneminde ise Engelliler Kanunu Tasarısı (2001) Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiştir. Ancak yasalaşmamıştır Tüm bu gelişmeler, 2000'lerin başında yasa talebinin öne çıktığı politika gündeminde etkili olmuştur (Yılmaz, 2010: 10; Aktivist 2 ile görüşme, 18.09.2019).

Engelliliğe dair alan bilgisinin ve farkındalığın artması engellilik gündemini desteklemiştir. Bu üçüncü faktördür. 2000'lerin başında engellilik araştırmaları alanı genişlemiştir. Bilimsel araştırmalar ve engelli farkındalığı projeleri artmıştır (Burcu, 2015). Türkiye Özürlüler Araştırması'nın Aralık 2003'de açıklanması ise engellilik gündemini destekleyen en önemli gelişme olmuştur (Aysoy, 2008: 55). İlk defa engelli toplumunun profili araştırılmış ve kamuoyu ile paylaşılmıştır. Medyanın yoğun ilgisi ile karşılanan araştırma sonuçlarının ardından engellilik meselesi daha görünür hale gelmiştir (Araştırmacı 1 ile görüşme, 28.03.2020).

İktidarın değişmesi engelliliği gündeme getirmeye etki eden dördüncü faktördür. Genel seçimler ve yeni hükümetin göreve başlaması engellilik dâhil farklı toplumsal sorunların yeniden gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Türkiye'de, 2002 genel seçimi süreci engellilik konusunu gündeme getirici gelişmelere sahne olmuştur. Örneğin, engellilere yönelik vaatler siyasal partilerin seçim beyannamelerinde yer almıştır (Aktüel, 2002). Çeşitli partiler engelli milletvekili adayları belirlemiştir. Seçim sonucu iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin engelliliğe yaklaşımı ve hükümetteki ilk icraatları da engellilik gündemini destekleyici etki yaratmıştır (Tuğrul, 2017; Siyasetçi 2 ile görüşme, 18.09.2019).

Başta BM olmak üzere uluslararası aktörlerden oluşan uluslararası ortamın engellilikle ilgili kararları, kampanyaları, açıklamaları, sözleşmeleri ve uygulamaları 1950'lerden itibaren Türkiye tarafından takip edilmektedir. Engellilik farkındalığının oluşmasında, kurumların tesisinde ve mevzuatta engellilik konusuna yer verilmesinde uluslararası kurumların rolü tespit edilmektedir. AB 2003 Engelliler Yılı ve Asya Pasifik Engelliler On Yılı gibi gelişmeler ile çeşitli ülkelerde engellilik kanunlarının yürürlüğe girmesi 2000'lerin başında Türkiye'de ve dünyada engellilik gündemini öne çıkarmıştır. Beşinci ve son olarak uluslararası aktörler, engellilik politikasının gündeme gelmesini etkilemiştir. Ayrıca diğer dört faktörün ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

4. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN TÜRKİYE ENGELLİLİK POLİTİKASININ GÜNDEME GELMESİNE ETKİSİ

Engellilik politikasının gündeme gelmesi, yukarıda özetlendiği üzere çeşitli gelişmelerin sonucudur. Bu çalışmada analiz edilen uluslararası aktörlerin etkisi, diğer gelişmelerle karşılaştırıldığında öne çıkmaktadır. Çünkü uluslararası aktörler, gündeme gelmeyi sağlayan diğer gelişmeleri de belirli ölçüde etkilemiştir. Bu bölümde, uluslararası aktörlerin Türkiye engellilik politikası ile ilişkisi incelenerek gündeme gelmedeki önemi üzerinde

durulmaktadır. Uluslararası aktörlerin ve farklı ülkelerin Türkiye engellilik politikasına etkisinin tarihsel izleği ortaya koyularak gündeme gelmedeki rolleri değerlendirilmektedir. Bu kapsamda analiz 1950'lerden başlayıp 2000'lerin başına kadar olan tarihsel süreci kapsamaktadır.

4.1. Birleşmiş Milletler Sistemi ve Engellilik

Kuruluşundan bu yana, küresel sorunların tartışıldığı ve karara bağlandığı önemli bir aktör olan BM sistemi (Joachim ve Dalmer, 2016: 367), engellilik konusunda da belirleyicidir (Ingstad, 2001; Hendricks, 2007). Mevcut politikanın gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada etki yaratan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), engelliliğin yer aldığı ilk BM sistemi belgesidir¹. Her ne kadar engelliliğe özgülenmiş hüküm içermese de insan hakları yaklaşımını desteklemesiyle dolaylı etki yaratmıştır.

BM ve kuruluşlarının engellilik konusuna dolaylı yaklaşımları, 1950'lerden itibaren değişmiştir². Eğitim, rehabilitasyon ve meslek edindirme konularında çalışmalar başlamıştır. BM ve kurumları toplantılarında ve kararlarında başta körler olmak üzere engellilerin eğitiminin (özellikle geri kalan ülkelerde) desteklenmesi ve bu konuda girişimlerde bulunulması kararlaştırılmıştır. Bu tarihler, Türkiye'de engellilerin eğitimiyle ilgili gelişmelerin başlangıcına denk gelmektedir. BM Dünya Braille Komitesi Başkanı Clutha Macauinsy'nin 1950'de Türkiye ziyareti sonrasında hazırladığı raporda özel eğitim kurumlarının Sağlık Bakanlığı'ndan Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) devredilmesi önerilmiştir. Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesinin Milli Eğitim Bakanlığına Devrine Dair Kanun (1951) ile özel eğitim sağlık ve bakım hizmetlerinin kapsamından çıkarılıp MEB'nin sorumluluğuna verilmiştir (Resmi Gazete, 1951; UN, 2006: Enç, 2018:246-247; ÖERHGM, 2020: 28-29).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) 17 Haziran 1947 tarihli Genel Konferansı'nda kabul edilen İş ve İşçi Bulma Birimi Kurulması Sözleşmesi, işe alma süreçlerinde engelli bireylerin gözetilmesini önermektedir. Bu doğrultuda, Türkiye Çalışma Bakanlığı, UÇÖ ile engelli istihdamına yönelik iş birlikleri yapmıştır. Türkiye hükümetinin, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve UÇÖ'den rehabilitasyon, sosyal hizmet ve tıbbi malzeme hizmetlerinin sunumuna ilişkin destek talebi üzerine bir heyet Türkiye'ye gelerek 1954'te rapor hazırlamıştır. Raporda, çalışabilecek durumda olan engellilerin sorunlarının çözümü için merkezlerin oluşturulması, bu konuda araştırmalar yapılması ve engelli çalıştırma zorunluluğu getirilmesi önerilmiştir. Engelli istihdamı konusundaki iş birliği sonraki yıllarda da devam etmiştir. BM uzmanları 1985-1989 yıllarında Türkiye'de araştırmalar yapmış ve sonuçlarını Çalışma Bakanlığı'na sunmuştur (Altan, 1976: 190-193; Demircioğlu, 2010: 48).

Evrensel Bildirge'nin hedefleri doğrultusunda hazırlanan, 1966'da kabul edilip 1976'da yürürlüğe giren ikiz sözleşmelerde sayılan haklar ve sorumluluklar engellileri de kapsamaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere, herkese mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartları sunma sorumluluğu yüklemektedir³. Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ise engellilik kaynaklı ayrımcılık yasağının hukuki alt yapısını sağlamaktadır. Sözleşmeler, Türkiye bakımından 23 Aralık 2003 tarihinden itibaren bağlayıcı hâle gelmiştir. Böylece engelli haklarına dair hukuki dayanaklara yenisi eklenmiştir. BM Genel Kurulu'nun 1969'da kabul ettiği Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirge'de, zihinsel ve fiziksel engellilerin toplumsal faaliyetlere tam katılımının artırılması ile sağlık ve sosyal güvenlik gibi konularda önlemlerin alınması öngörülmektedir. Bildirgede yer alan toplumsal katılım⁴ vurgusu tıbbi modelden hak temelli modele geçişin ilk adımlarındandır.

Doğrudan engellilikle ilgili maddeler içeren düzenlemelerin BM sisteminde kabul edilişi 1970'lere dayanmaktadır. Bu yönde ilk bağlayıcı metin Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi'dir (1971). Bildirgede diğer insanların sahip olduğu haklara zihinsel engellilerin de sahip olduğu belirtilerek haklar sıralanmaktadır. Bu tarihten önceki yaklaşım, engellilik alanına dolaylı etki sağlarken bu tarihten sonra doğrudan engelliliğe özgülenmiş kararlar alınmıştır. İkinci gelişme Genel Kurulun 1975 tarihli Engelli Bireylerin Hakları Bildirgesi'dir. Önceki düzenlemelerde belirtilen esaslar tekrar edilerek ayrımcılığın önlenmesi vurgulanmaktadır. Bildirgeler, engellilik hizmetlerinde "bakım"dan "hak temelli" yaklaşıma geçişin işaretleri kabul edilmiştir (Degener ve

1 Bildirge'nin 25. maddesine göre, "Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar"

2 İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen değişimin başlıca üç nedeni bulunmaktadır. Bunlar; engelliliğin önemli bir sorun haline gelmesi, ekonomik kalkınma ve sosyal devlet anlayışıdır.

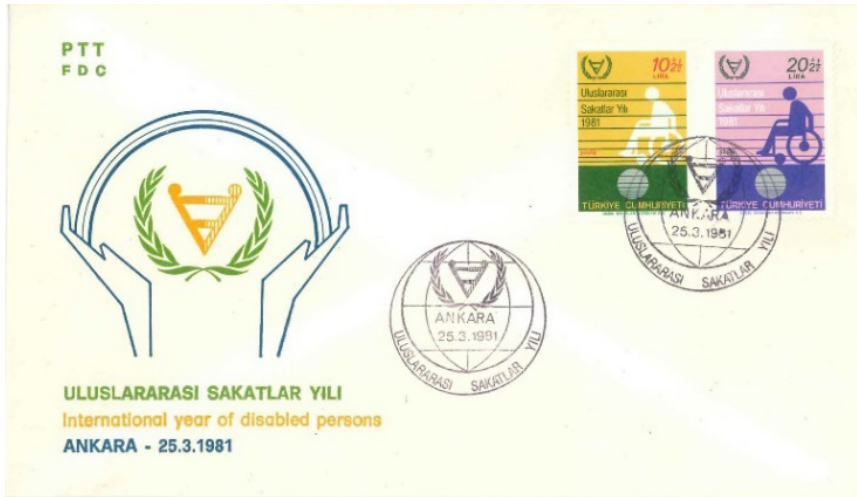
3 Madde 12.

4 Madde 5, 11 ve 15.

Quinn, 2006: 1581). DSÖ'nün engelliliğin tanımlanması için 1980'de yürürlüğe koyduğu "işlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması"⁵ engelliliği tanımlamayı amaçlamaktadır (Mullner, 2006: 1651-1652). DSÖ sınıflandırmaları, engelliliğin sınıflandırılması amacıyla, Türkiye'de de yürürlükte (Başbakkal ve Bilsin, 2014).

Hak temelli yaklaşım, 1980'lerden başlayarak geri dönüşü olmayacak biçimde engellilik politikalarını etkilemiştir (Hendricks, 2007: 274). BM sisteminde hak temelli yaklaşımın benimsenmesini ve ülkelerde yaygınlaşmasını sağlayan bir dizi gelişme yaşanmıştır. Bunlar, Engelliler Yılı (1981), Engelliler On Yılı (1981-1991) ve Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Planı'dır (1982). Sayılan gelişmeler BM'nin engellilik meselesine yoğunlaştığını göstermektedir. Bu sayede yeni kavramlar engellilik gündemine dâhil edilmiştir. Örneğin, 1981 tarihli Engelliler Yılı'nda düzenlenen "Engellilerin Eğitimi, Engelliliği Önleme ve Sosyal Hayata Tam Katılım Konusunda Dünya Konferansı"nda "tam katılım" teması işlenmiştir. BM sisteminin, engellilik politikalarına ilişkin çabalarının tümü değerlendirildiğinde, geniş bir coğrafyada farkındalığının sağlanmasının ve politikaların oluşturulmasının itici gücü olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluşundan itibaren engelliliği çeşitli vesilelerle gündeme getiren BM'nin 1981 Engelliler Yılı, yerel ve uluslararası gündemlerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Ingstad, 2001: 772). BM Dünya Engelliler Yılı (1980), BM Engelliler On Yılı (1981-1991) ve 3 Aralık Engelliler Günü (1992) engelliliği görünür hale getirmiş ve ulusal gündemleri etkilemiştir. Farkındalık günleri ve haftaları, 2000'lerin başında bugünkü sayılarda değilse de engellilik farkındalığına yönelik çalışmalar sürdürülmüştür. Örneğin, Engelliler On Yılı kapsamında kabul edilen 10-16 Mayıs Engelliler Haftası uzun yıllardır Türkiye'de konunun farkındalığına katkı sağlamaktadır. Her gününde farklı temaların⁶ ele alındığı hafta boyunca kamu ve sivil toplum kuruluşları etkinlikler düzenlemektedir. Engelliler Haftası dünyada popülerliğini kaybetmesine karşın Türkiye'de takvimlerde yer almaya devam etmektedir.

Engelli haklarının tanıtılmasında ve geliştirilmesinde öncü rol oynayan BM'nin çabalarıyla eş zamanlı olarak Türkiye'de de bir takım kurumsal gelişmeler yaşanmıştır. Engelliler Yılı etkinliklerini planlamak için Sakatlar Yılı Eşgüdüm Kurulu kurulmuştur. Ardından engellilere yönelik hizmetlerde koordinasyonu sağlamak üzere, BM'nin önerileri dikkate alınarak SKMKK kurulmuştur (TBMM, 1993: 5). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı başkanlığındaki Kurulda, engellilik hizmeti ile sorumlu kamu kurum ve kuruluş yetkilileri, üniversite temsilcileri ve engelli sivil toplumu temsilcileri bulunmaktadır. Ayrıca Engelliler Yılı'nda farkındalığın artırılması için çalışmalar yapılmıştır. Örneğin tanıtım ve farkındalık amaçlı pul ve zarf bastırılmıştır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Uluslararası Sakatlar Yılı Zarfı ve Pulları, PTT, 1981.

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi.

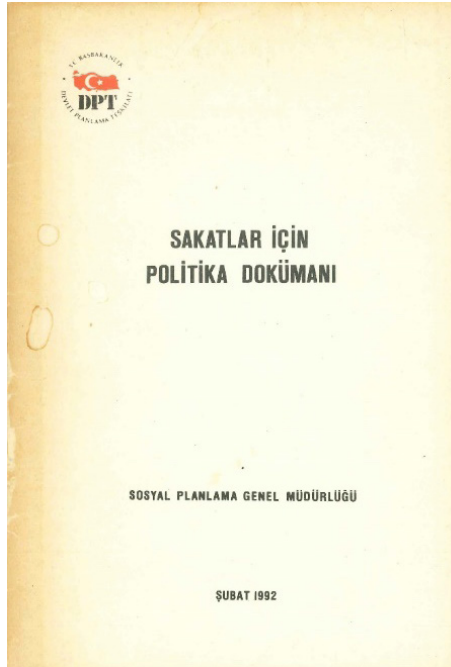
(Zarfın sağ üst köşesinde iki adet üzerinde tekerlekli sandalye kullanıcısı simgesinin yer aldığı pul bulunmaktadır. Zarfın çeşitli yerlerinde uluslararası sakatlar yılı damgası yer almaktadır.)

⁵ 2011'de yenilenen hali ile "İşlev ve Yapı Farklılıkları, Yeti Yitimi ve Engelliliğin Uluslararası Sınıflandırması"

⁶ 10 Mayıs Engelliler Haftasının açılışı, 11 Mayıs Görmeyenler Günü, 12 Mayıs İhtime ve Konuşma Kusurluları Günü, 13 Mayıs Ortopedik Engelliler Günü, 14 Mayıs Zekâ ve Ruhsal Engelliler Günü, 15 Mayıs Gücsüz Yaşlılar ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Günü, 16 Mayıs Engelliler Haftasına Genel Bakış.

SKMKK, BM Engelliler On Yılı sürecini koordine etmiştir. Kurulun başkanı olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı BM toplantılarına katılmıştır. Engellilik Ulusal Eylem Planı, SKMKK tarafından hazırlanarak, ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilmiştir. Engellilik konusunda farkındalık kampanyaları düzenlenmiştir. Başbakan imzası ile 1993 yılında Ulusal Eylem Planı'nın uygulanmasına ilişkin genelge yayımlanmıştır (Başbakanlık, 1993). Engelliler Yılı ve On Yılı, 1980 sonrasında engellilik meselesine kurumların ilgisini sağlamıştır. Örneğin Dünya Sakatlar Yılı dolayısıyla Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Türkiye Sakatlar Derneği üyelerinin yer aldığı sempozyum düzenlemiştir. Böylece engelli sivil toplumu için tanışma ve tartışma imkânı yaratılmıştır.

Her dönemde engelli bireylerin istihdamına yönelik çalışmaları sürdüren UÇÖ'nün Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşme'si ve Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Hakkında Tavsiye Kararı 1983'te kabul edilmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 1999'da onaylamıştır. UÇÖ Ankara Temsilciliği ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) işbirliği ile Haziran 1990'da yapılan toplantı sonucunda Sakatlar için Politika Dokümanı (Fotoğraf 2) hazırlanmıştır (DPT, 1992). Bu yıllarda BM Kalkınma Programı ile ortaklaşa meslekî rehabilitasyon konusunda proje yürütülmüştür (TBMM, 1993: 7). Engellilerin istihdamı bağlamında UÇÖ'nün İnsan Kaynaklarının Değerlendirilmesinde Mesleki Eğitim ve Yönlendirmenin Yeri Sözleşmesi'nin (1992) kabulüyle engelliler çıraklık eğitimi kapsamına alınmıştır (ÖZİDA, 1999: 178).

Fotoğraf 2: Sakatlar için Politika Dokümanı, DPT, Şubat 1992

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi.

(Sakatlar için Politika Dokümanı kitabı kapağı. Sol üstte DPT'nin logosu yer almaktadır. DPT'nin logosu Türkiye haritası şeklinde bayraktan oluşmaktadır)

Engellilik farkındalığı, Engelliler On Yılında pek çok alana yayılmıştır. Üye ülkelerde engelliliğin gündeme gelmesine katkı sağlayan gelişmelerden ilki 1988'de BM Engellilik Veri Tabanı'nın kurulmasıdır. Böylece engellilik alanında elde edilen verilerin bir araya getirildiği açık kaynak oluşturulmuştur. Bu alanda veri üretimine dair farkındalık sağlanmıştır. İkincisi Çocuk Hakları Sözleşmesi'yle (1988) engelli çocukların durumlarına özgü haklar tanımlanmasıdır. Sözleşme, Türkiye bakımından 4 Mayıs 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Üçüncüsü ise Akıl Hastalığı Olan Kişilerin Korunması ve Akıl Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesi için İlkeler'in 1991'de BM Genel Kurul'unda kabul edilmesidir.

Engelliler On Yılı çalışmaları Türkiye'de engellilik hizmetlerinin kurumsallaşmasında etkili olmuştur. SKMKK'nin başkanı olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı TBMM konuşmasında uluslararası kuruluşların etkisine değinmektedir:

“Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; amacımız, BM Genel Kurulunun, sakatlara ilişkin kararları, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi, Avrupa Sosyal Şartı ve özellikle 15 inci Maddesi, Avrupa Konseyi kararları, Uluslararası Çalışma Teşkilatının 159 Sayılı Sözleşmesinin olanaklar ölçüsünde uygulamalarına özen göstermektir (TBMM, 1992: 169-171).

Engelliler On Yılı üç önemli çıktı ile sonuçlanmıştır. Bunlardan ilki, BM'nin 12-13 Ekim 1992 engelliler özel oturumunda 3 Aralık Engelliler Günü ilanıdır. Türkiye’de 1993/11 sayılı genelge ile Engelliler Günü kabul edilmiştir. Böylece 3 Aralık tüm dünyada engellilerin sorunlarının gündeme getirilmesine ve taleplerin dillendirilmesine vesile olmuştur. İkinci çıktı ise Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar’dır (1993). Genel Kurul’da kabul edilen yirmi iki kural, medikal yaklaşımın terk edilmeye başlandığını göstermektedir.

BM Standart Kurallarından olan erişilebilirlik 1992-1995 yılları arasında SKMKK'nin gündemine gelmiştir. Yapıların ve ulaşım sistemlerinin fiziki erişilebilirliğinin sağlanmasına yönelik mimari önlemleri içeren standartlar belirlenmiştir (ÖZİDA, 1999: 188). Standart Kuralların Türkiye engellilik politikasına etkisine Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in bir soru önermesine yanıtında değinilmektedir:

Standart Kurallar, Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'nun 1 Aralık 1994 tarihinde yapılan toplantısında gündeme alınmış ve anılan kuralların işlerliğe kavuşturulması kararı alınarak tüm kurum ve kuruluşlara duyurulmuştur. ... Kuralların ilgili kurum ve kuruluşlara duyurulması ve politikaların buna göre belirlenmesi tavsiyesinden sonra, özürllürlere ilişkin hizmetler anılan kurallar çerçevesinde geliştirilmeye başlanmıştır (TBMM, 2000: 571-572).

BM Standart Kurallarının Türkiye engellilik politikasına etkisi, SKMKK yerine ÖZİDA'nın kurulmasında ve mevzuat değişikliklerinde görülmektedir. Standart Kurallara uyum ÖZİDA'nın çalışmalarının tamamında etkili olmuştur. ÖZİDA uzmanları uluslararası düzenlemeler ve ülke örneklerinin Türkiye mevzuatına yansıtılması için çalışmalar başlatmışlardır (Bürokrat 1 ile görüşme, 27.03.2020). ÖZİDA'nın kurulmasını, çeşitli kanunlarda engellilikle ilgili düzenlemeler yapılmasını⁷ ve özel eğitim sisteminde değişiklik yapılmasını öngören 571, 572 ve 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde (KHK) Standart Kurallar dayanak kabul edilmiştir (TBMM, 2000: 571-572). 571 sayılı KHK'nin 2. maddesinde sıralanan esaslar, Standart Kuralların temel ilkelerini yansıtmaktadır. Standart Kurallarda değinilen engelli örgütlerinin politika oluşturma, uygulama ve değerlendirme süreçlerine katılımı ilkesi doğrultusunda, ÖZİDA'ya bağlı Özürllürlük Yüksek Kurulu'nda ve Özürllürlük Şurası'nda engelli sivil toplum kuruluşu temsilcilerine yer verilmiştir.

BM Engelliler On Yılı'nın üçüncü çıktısı olan Asya-Pasifik Engelliler On Yılı (1993-2002) ise 1990'ların ikinci yarısından başlayarak Türkiye engellilik politikasını etkilemiştir. ÖZİDA'nın 1999 yılında dâhil olduğu çalışmalar kapsamında Türkiye raporu hazırlanmıştır. ÖZİDA uzmanları toplantıları takip etmiştir (Bürokrat 1 ile görüşme, 27.03.2020).

Her ne kadar yasalaşmamış olsalar da engelliliğe özgülenmiş kanun tekliflerinde ve tasarısında da BM sisteminin etkileri izlenmektedir. Örneğin Güneş Müftüoğlu'nun (1991), Yaşar Dedelek'in (1993) ve Atilla Mutman'ın (1994) engelliler kanunu tekliflerinde ve Bülent Ecevit (2001) imzasıyla TBMM'ye sunulan tasarıda, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Engelli Bireylerin Hakları Deklarasyonu, Standart Kurallar ve Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi gibi uluslararası sözleşmelere ve BM kararlarına atıflar yer almaktadır.

Doksanların sonuna gelindiğinde, üye devletler açısından bağlayıcı olacak, engellilik alanına özgü yasal düzenleme için gerekli motivasyonun, çerçevenin ve uzlaşmanın sağlandığı düşünülmüştür. Bu doğrultuda, 2001'de BM Engelli Kişilerin Hak ve Onurlarını Desteklemek ve Korumak İçin Kapsayıcı ve Tamamlayıcı Uluslararası Sözleşme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar 2003-2004-2005 yıllarına yayılmıştır. Daha sonra BM Engelli Hakları Komitesi'ne dönüşecek yapılanmanın ilk toplantıları gerçekleştirilmiştir. Sözleşme taslakları hazırlanmıştır (Lang, 2009: 271). Sözleşme çalışmalarıyla eş zamanlı olarak engellilik odaklı eylemler devam etmiştir. Örneğin BM Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (2002) toplantısında Asya Pasifik Engelliler On Yılı on yıl daha uzatılmıştır. Türkiye yeni on yılda da sürecin parçası olmaya devam etmiştir.

⁷ Değişen mevzuat şunlardır: İmar Kanunu, Belediye Kanunu, İş Kanunu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Emekli Sandığı Kanunu, Bağ-Kur Kanunu, Genel Nüfus Yazımı Kanunu ve Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun.

BM sistemi, kuruluşundan itibaren Türkiye engellilik politikasını etkilemiştir. Sözleşmeler, toplantılar, kararlar ve kampanyalar ulusal mevzuatın oluşumunda ve engellilik hizmetlerinin planlamasında yönlendirici olmuştur. 2000'lerin başına gelindiğinde ise engelliliğe özgülenmiş uluslararası sözleşme oluşturulması çabaları Türkiye dâhil birçok ülkede engelliliğin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (BMEHS) 2006'da yürürlüğe girmesine uzanan süreç, engelli toplumunun ve karar alıcıların meseleye olan ilgisini destekleyici etki sağlamıştır. ÖZİDA temsilcileri uluslararası sözleşme hazırlık sürecinde yer almıştır. Aktivistler sözleşme gündemini Türkiye'de sivil topluma taşımıştır.

4.2. Avrupa Konseyi ve Engellilik

Demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek ve üye devletlerindeki siyasi, sosyal, kültürel ve hukuki sorunlara ortak yanıtlar geliştirmek (Council of Europe, 2003: 5) amacıyla 1949'da kurulan Avrupa Konseyi'nin (AK) engellilik yaklaşımı üye ülkelerin mevzuatını yönlendirici sonuçlar doğurmuştur. Konsey'in ilk bağlayıcı belgesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (1950) engelliliğe ilişkin doğrudan hüküm bulunmamasıyla birlikte ilerleyen yıllarda bu konuda gelişim yaşanmıştır. Sözleşmede yalnızca akıl hastalığı durumunun haklara etkisine değinilmektedir. Bununla birlikte, sözleşmeyle kabul edilen hakların engelliliğe dayalı hak ihlallerini de kapsadığı kabul edilmektedir. Böylece Türkiye vatandaşları dâhil engelli bireyler sözleşmenin ihlal edildiği iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurabilmektedir (Gül, 2006: 57-58). Bu da üye ülkelerde engellilik politikasının insan hakları çerçevesinde denetimine imkân sağlamıştır. Mahkeme, engelli ayrımcılığı yakınmalarına ilişkin hükümler tesis etmiştir (Özkan Duvar, 2019).

Konsey'in, Sosyal ve Halk Sağlığı Alanında Kısmi Anlaşma'sı kapsamında, engellilik faaliyetlerinin denetimi için Engellilerin Rehabilitasyonu ve Entegrasyonu Komisyonu (1959) kurulmuştur. Komisyon, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartı belgeleri bağlamında izleme ve değerlendirme faaliyetleri gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. Türkiye Komisyonunda yer almamıştır (Council of Europe, 2003: 6; Afflerbach ve Garabagiu, 2007: 464). Konsey düzeyinde engelliliğe yer verilen ikinci belge 1961'de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'dır. Şartta fiziksel ve zihinsel engelli kişilerin mesleki eğitim, rehabilitasyon ve sosyal yeniden yerleştirme hakları tanımlanmaktadır. Türkiye, Şartı 1989'da imzalarken sayılan hakların yer aldığı maddeye çekince koymuştur (Çelik, 2005: 97). Sosyal Şart, 1996'da gözden geçirildiğinde engellilikle ilgili madde de değişikliğe uğramıştır. Alandaki tartışmalar ve engelli hareketinin talepleri doğrultusunda geliştirilen düzenlemeye bağımsız yaşam, sosyal uyum ve tam katılım hakları eklenmiştir (Thortsen, 2006: 321). Türkiye 2007 itibarıyla Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na (2007) çekincesiz taraf olmuştur.

Üye ülkelerdeki kamu politikalarının uygulanışına rehberlik etmesi amacıyla Konsey düzeyinde, tavsiye ve çözüm önerileri geliştirilmektedir. Engelliliğe özgülenen ilk politika belgesi Engellilerin Rehabilitasyonuna İlişkin Tutarlı Bir Politika (1984) önerisidir. BM'nin ve AK'nin öneri ve düzenlemelerinin sonuçlarının değerlendirilmesiyle Engellilere İlişkin Tutarlı Bir Politika Tavsiyesi (1992) adlı yeni bir politika belgesi oluşturulmuştur (Council of Europe, 2002: 6-7). Tavsiye, Konsey'in engellilik politikasına dair dönüşümünü yansıtmaktadır. Yardım ve destek temelli öneriler yerine erişilebilirlik, bağımsız yaşam ve katılım öne çıkarılarak (Gül, 2006: 74-75) engelliliğe yönelik insan hakları yaklaşımı yerleştirilmektedir (Council of Europe, 2002; 2004). Engellilik alanında tavsiye ve çözüm önerilerini sürdüren Konsey, mesleki değerlendirme⁸ (1995), evrensel tasarım⁹ (2001), kapsayıcı teknolojiler¹⁰ (2001) ve engelli yetişkinlerin ve çocukların istismara karşı korunması¹¹ (2005) konularında politika belgeleri hazırlamıştır. Böylece engelliliğin tüm kamu politikalarında dikkate alınmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Konseyin engellilik alanındaki çabalarının yaygınlaştırılmasını sağlayan üç toplantı düzenlenmiştir. Üye ülke delegasyonlarının katıldığı toplantılarda Konseyin engellilik politikasını yönlendiren kararlar alınmıştır. İlk toplantı engelliler için "bağımsız yaşam" başlığı ile gerçekleştirilmiştir. Engelliler için Entegrasyon Politikalarından Sorumlu Bakanlar Birinci Avrupa Konferansı: Engelliler İçin Bağımsız Yaşam (1991) toplantısının çıktısı Engelliler için Tutarlı Politika Belgesi'dir. Engelli İnsanların Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesi: Tam Katılım İçin ve Uyumlu Bir Politikanın Geliştirilmesi (2003) başlıklı ikinci Bakanlar Konferansında ise AK Engelli Bireyler Eylem Planı oluşturulması

8 Resolution AP (95) 3 on a Charter on the vocational assessment of people with disabilities.

9 Resolution ResAP (2001) 1 on the introduction of the principles of universal design into the curricula of all occupations working on the built environment ("Tomar Resolution")

10 Resolution ResAP (2001) 3 Towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new technologies

11 Resolution ResAP (2005) 1 on safeguarding adults and children with disabilities against abuse and Explanatory Memorandum.

kararlaştırılmıştır. Son olarak AK Zirvesi'nde ise AK Engelli Bireyler Eylem Planı (2006-2015) kabul edilmiştir (Thorsten, 2006: 322; Afflerbach ve Garabagiu, 2007: 465).

AK'nin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile engelli hakları için açtığı denetim yolu, Türkiye'de hak temelli politika savunucuları için önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu sayede engelli ayrımcılığına dayalı hak ihlalleri için ulusal hukukun dışında başvuru mekanizması oluşmuştur. AK'nin ve AİHM'nin ayrımcılığın önlenmesi ve eşitlik hedefleri politikayı gündeme getirmede destekleyici olmuştur (Aktivist 3 ile görüşme, 28.03.2020). Konseyin oluşturduğu hak temelli çerçeve engellilik kurumlarının politika hedef ve uygulamalarına ve nihayetinde engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

4.3. Avrupa Birliği ve Engellilik

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık için 1959'da başvurmasından itibaren Türkiye, Birlik sistemi ile ilişki içerisinde olmuştur. Tam üyelik için 1987'de başlayan süreç 1999'da aday üyeliğe kabul ile ivmelenmiştir. Nihayetinde 2005'te tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Uzun yıllar devam eden müzakere sürecinde engellilik de dâhil Türkiye'deki kamu politikalarının belirlenmesinde, AB sisteminin ilkeleri gözetilmiştir. Aday ülke statüsüyle, Birliğe uyum için hukuksal düzenlemeler yapılmıştır (Eroğlu, 2015: 148).

AB kurumsal mekanizmasının öncüsü olan Avrupa Topluluğunun 1974 tarihli Sosyal Eylem Planı, Avrupa sisteminin engellilik politikasına dair ilk politika belgesidir. Planda, engelli bireylerin mesleki rehabilitasyonu ve sosyal entegrasyonu için harekete geçilmesi önerilmektedir. Bu nedenle AB engellilik politikasının başlangıç noktası kabul edilmektedir (Waldschmidt, 2009: 16). Sosyal Eylem Planı doğrultusunda planlanan politikalarda, çalışarak rehabilitasyon ve korumalı işyerlerinde istihdam uygulamalarıyla engelliliğin etkilerini azaltmanın amaçlandığı görülmektedir (Perju, 2011: 289). Eylem planının hedeflerinin desteklenmesi amacıyla oluşturulan Engelli Bireylerin Sosyal Entegrasyonuna Yönelik Konsey Tavsiyesi (1981) ise engelli bireylere özgülenmiş ilk düzenlemedir. Bu belge Birliğin engellilik alanındaki ilk eylem planının başlangıcı kabul edilmektedir. Engellilerin piyasa ekonomisinin olumsuz sonuçlarından etkilenen kesimlerden biri olduğu belirtilen Tavsiye, engelliliği sosyal politikalar ve istihdam bağlamında ele alan anlayışının başlangıcına işaret etmektedir (Priestley, 2005: 19). Mesleki rehabilitasyona odaklanan eylem planının temel amacı, engelli kişilerin işgücüne katılımının sağlanmasıdır. Bu çaba, aynı zamanda AB'nin işsizlikle mücadele ederek ve istihdam oranlarını artırarak ortak pazarı güçlendirme hedefinin bir parçasıdır (Waldschmidt, 2009: 16). Engellilerin İstihdamı Hakkında Konsey Tavsiyesi (1986) ile istihdamı odağa alan politika yaklaşımı devam ettirilmiştir. Tavsiye, politikaların oluşturulmasında dört ölçütün dikkate alınmasını vurgulamaktadır. Bu ölçütler, istihdam programlarının devamı, hak temelli yaklaşıma yönelme, üye devletlere uygulamalar için yetki devri ve engelli örgütlerinin katılımının sağlanmasıdır (Priestley, 2007: 66). Avrupalı Engelli Bireylerin Açık Toplumda Bağımsız Yaşamları Eylem Planı (1988-1992) yürürlüğe girmiştir. Eğitime dair kararlar artmaya başlamıştır. Engelli Çocukların Örgün Öğretime Dâhil Olmalarına İlişkin Karar yayınlanmış ve eylem planı 1990'da geliştirilerek çocukların yanı sıra genç engelliler de plana eklenmiştir. Engelli örgütlerinin politika belirlemedeki rolleri, yeni teknolojiler ve erişilebilirlik gibi yeni başlıklar plana dâhil edilmiştir. Eylem planları, AB programlarında ve uygulamalarında çeşitli boyutlarıyla engelliliğin dikkate alınmasında etkili olmuştur (Zolkowska vd., 2002: 220).

AB 2000'lerin başına kadar, engellilik politikası alanında temkinli ve yönlendirici olmayan bir rol üstlenmiştir. Birliğin engellilik yaklaşımı 1996'dan itibaren değişmeye başlamıştır (Prado, 2019: 154). Birlik politikalarında hâkim olan tıbbi modelin yerine hak temelli yaklaşımın ağırlığının artmasının işareti olan Engelli Bireyler için Fırsat Eşitliği: Topluluğun Yeni Engellilik Stratejisi 1996'da kabul edilmiştir (Waddington, 2006: 16). Aynı yılın sonunda alınan Engelliler için Fırsat Eşitliği Kararı yeni stratejiyi güçlendirmiştir. Bu gelişmeleri Avrupa Engellilik Forumu'nun kurulması izlemiştir. Bu tarihlere Türkiye'de de engellilik alanında gelişmeler yaşanmıştır. ÖZİDA'nın kurulması, özel eğitim hizmetinin kurumsallaşması ve çeşitli hizmet alanlarında engelliliğin gözetilmesi hayata geçen uygulamalardan bazılarıdır.

Engellilik, uzun süre boyunca AB sisteminde de sosyal politikalar bağlamında ele alınmıştır. Birlik düzeyinde ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğe yönelik hak temelli anlayışın yerleşmesi yakın zamana tarihlenmektedir. Bu sorun Amsterdam Anlaşması'nda cinsiyet, inanç, ırk ve engellilik kaynaklı ayrımcılığa yer verilmesiyle giderilmeye başlanmıştır (Mabbet, 2005: 99). Amsterdam Anlaşması'nda engelliliğe dayalı ayrımcılık tanımlanmıştır.

Ayrımcılığın önlenmesi hedefi doğrultusunda Engelliler için Park Kartı Verilmesi ve İstihdamda Fırsat Eşitliği kararları yayınlamıştır.

AB, yeni milenyumunu engellilik politikalarını ilgilendiren üç önemli politika belgesi ile karşılaşmıştır. Birliğin ilerleyen yıllarda ayrımcılığın önlenmesi ve engellilik politikalarına etki edecek kararları şunlardır: Engelli Bireyler için Engelsiz Bir Avrupa'ya Doğru Tebliği, Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Planı ve İstihdam ve İşe Almada Eşit Muamele Direktifi. Tüm bu gelişmelerin birikimiyle 2003 Avrupa Engelliler Yılı ilan edilmiş ve Engelliler için Eşit Fırsatlar: Avrupa Eylem Planı (2004-2010) hazırlanmıştır. Avrupa Engelliler yılı boyunca, engellilerin istihdamını ve sosyal entegrasyonunu teşvik etmek¹², engelli öğrencilerin eğitimi ve fırsat eşitliği¹³ ve engelli bireylerin kültürel etkinliklere katılımı¹⁴ ilke kararları kabul edilmiştir. Engelliler Yılı farkındalığını desteklemek için Türkiye'de Milli Piyango İdaresi bilet bastırmıştır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: Milli Piyango İdaresi, 2003

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi.

(Milli Piyango Biletinin solunda 2003 Avrupa Özürlüler Yılı yazısı ve kırmızı, sarı ve mavi renklerden oluşan logo yer almaktadır. Bunun altında T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı yazısı ve iki el ve ortasında kalp simgesinden oluşan logosu bulunmaktadır. Biletin sağ tarafında 29 Ocak 2003 tarihi ve bilet numaraları vardır. Yarım biletin tutarı 2.500.000 Lira'dır.)

Birliğin engellilik politikası bağlamındaki beklentilerine dair değerlendirmeler izleme raporlarında yer almaktadır. Türkiye için 1998'de başlayan düzenli raporlama sürecinde engellilik politikasına ilk kez 2000'de değinilmiştir. Kamu ve özel sektörde öngörülen istihdam kotasının uygulanmasında sorunlar yaşandığı Raporlarda yer almaktadır. Aynı tespitler 2001 Raporunda da yer almıştır. Raporda, Türkiye'de engelliler için ulusal program bulunmadığı belirtilmektedir (AB, 2000: 50; AB, 2001: 69). 2002 Raporunda ise sosyal haklar, eğitim ve istihdam alanlarında gelişme kaydedilmediği ve mevzuatın gereği gibi uygulanmadığı belirtilmiştir. ÖZİDA'nın idari kapasitesinin artırılması önerilmiştir (AB, 2002: 95; 2003:89-90). Engelliler dâhil olmak üzere ayrımcılığa uğraması muhtemel gruplar için önlemler alınması ve müktesebata uyum için Eşitlik Kurumu kurulması gerektiği raporlarda tekrar edilen önerilerdendir (AB, 2002: 95; 2003:89-90; 2004: 33). Avrupa Sosyal Şartı'nın engelli haklarına ilişkin maddesine koyulan çekincenin eleştirildiği 2003 ve 2004 AB İlerleme Raporlarında istihdam kotası olumlu karşılanmıştır (2003: 37; 2004: 46). Engelli çocukların okul öncesi eğitimine yönelik ilerlemeler yetersiz bulunmuştur (AB, 2003: 99; 2004: 126).

ÖZİDA'nın 2003 yılında başlattığı engelliler kanunu taslağı çalışmalarında AB müktesebatı dikkate alınmıştır. Diğer kamu kurumları gibi ÖZİDA bünyesinde de AB ve Dış İlişkiler Dairesi kurulmuştur. Ayrıca, engellilik alanında istatistiki bilgilerin oluşturulması, Ulusal Yenidoğan İştme Taraması, İşlev ve Yapı Farklılıkları, Yeti Yitimi ve Engelliliğin Uluslararası Sınıflandırmasının uygulanmaya başlanması ve toplum temelli rehabilitasyon pilot çalışması projeleri AB ilkeleri doğrultusunda hayata geçirilmiştir (Aysoy, 2008: 100). Dönemin ÖZİDA Başkanı Mehmet Aysoy, AB'nin engellilik politikasına etkisini "Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası" kitabında

12 Council Resolution of 15 July 2003 on promoting the employment and social integration of people with disabilities (2003/C 175/01)

13 Council Resolution of 5 May 2003 on equal opportunities for pupils and students with disabilities in education and training (2003/C 134/04)

14 Council Resolution of 6 May 2003 on accessibility of cultural infrastructure and cultural activities for people with disabilities (2003/C 134/05)

açıklamıştır (Aysoy, 2004). Aysoy'un kitabına bu ismi vermesi AB'nin etkisinin göstermektedir. AB'nin Türkiye'de "kırılğan" grupların güçlendirilmesi amacıyla desteklediği projeler, engellilik alanında hak temelli farkındalığın arttırılmasını sağlamıştır. Haklar temelinde faaliyetler yürüten gruplar böylece uluslararası engellilik politikaları konusunda bilgilenerik savunuculuk faaliyetlerinin yönünü değiştirme imkânı bulmuşlardır (Bezmez ve Yardımcı, 2010: 609; Aktivist 3 ile görüşme, 28.03.2020).

Üyelik sürecinin yaptırımlar içeren doğası gereği AB müktesebatı birçok politika alanında olduğu gibi engellilik açısından da yönlendirici olmuştur. Engelliliğin iktidar açısından sorunsuz bir politika alanı kabul edilmesi AB direktiflerinin desteklenmesini sağlamıştır (Aktivist 4 ile görüşme, 06.02.2020; Aktivist 5 ile görüşme, 08.02.2020; Aktivist 6 ile görüşme, 24.03.2020; Gazeteci ile görüşme, 01.04.2021). AB sürecinde uzlaşmazlık düzeyi düşük bir politika alanı olan engellilik kolayca müzakere yürütülebilecek başlıklardan biri olarak görülmüştür. Diğer insan hakları arasından engelliliği kendine yakın bulmuştur (Araştırmacı 2 ile görüşme, 21.09.2020). Üyelik sürecinde Birliğin değerlendirmeleri ve izleme raporları ile müktesebata uyum gerekleri Türkiye'de yeni engellilik politikasının gündeme gelmesini etkilemiştir.

4.4. Ulusal Engellilik Kanunları

ABD'de 1990'da yürürlüğe giren ADA, engelliliğe özgülünmiş, kapsamlı ve radikal ilk düzenleme olması bakımından son derece önemlidir. ABD engelli hareketinin, rehabilitasyon yasasının çıkmasını sağlayan muazzam çabasının¹⁵ sonraki adımı olan ADA, diğer ülkeler için yol gösterici olmuştur (Weber, 1999: 228). Bu tarihten sonra kabul edilen ulusal kanunlar ADA'nın ortaya koyduğu modelden etkilenmiştir (Burgdorf, 1998: 3). Dört bölümden oluşan kanun istihdam, haklar ve hizmetlere erişim, ulaşılabirlik, iletişim ve erişilebilirlik düzenlemelerini içermektedir (Wenbourne, 1999: 152; Bagenston, 2003: 649; Harris, 1999: 54).

Avustralya'nın 1992 tarihli Engelli Ayrımcılığı Yasası, federal düzeyde engelli ayrımcılığını önlemeye yönelik ilk düzenlemedir. Öncesinde herhangi bir kanunda bu meseleye yer verilmemiştir (Harris, 1999:52). Kapsayıcı bir engellilik tanımını benimseyen yasa, öncüsü olan ABD düzenlemesine göre daha detaylıdır ve yaptırımlar içermektedir (Burgdorf, 1998: 3; Bagenston, 2003: 664). Yasa, ayrımcılığı yasaklamanın yanında devlete eşitliğin tesis edilmesi için sorumluluk yüklemektedir (Patmore, 2003: 534).

Engelli hakları mevzuatını BM direktifleri doğrultusunda 1980'lerden itibaren geliştiren Japonya'da Engelli Bireylerin Temel Hakları Yasası 1993'te kabul edilmiştir (Heyer, 2000: 118). BM Asya Pasifik Engelliler On Yılı çalışmalarının etkisiyle oluşan Japonya mevzuatı, ayrımcılığın önlenmesiyle sınırlı değildir. Bu doğrultuda, Engelli Bireyler Temel Haklar Yasası Japonya ulusuna, sosyal dayanışma temelinde, engellilerin refahını arttırmak için işbirliği yapma sorumluluğu yüklemektedir (Burgdorf, 1998: 5).

ABD'nin açtığı yoldan ilerleyen İngiltere'de Engelli Ayrımcılık Yasasının 1995'ta kabul edilmesi, engelli hakları tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere düzenlemesi, engellilerin istihdam, eğitim ve ulaşım dâhil olmak üzere bir dizi alanda ve kamu hizmetlerinde ayrımcılığa maruz kaldıkları tespit edilerek bunu önlemeye yönelik eylemlere odaklanmaktadır (Wenbourne, 1999: 149).

Almanya, 1920 tarihli Ağır Engelliler Kanunu'yla istihdama ilişkin düzenleme yapmıştır. Bu bağlamda Almanya istihdamda kota uygulayan ilk ülkelerdendir. Özel eğitim alanının planlanmasına yönelik mevzuat ise 1950'lere dayanmaktadır. Engellilik politikasını sosyal refah ve yardım hizmetleri odaklı yürüten Almanya'da 1990'larda eşit haklar ve uyum hedefli değişiklikler yapılmıştır. Bu doğrultudaki ilk adım, Almanya Temel Yasası'nın üçüncü maddesine engellilik nedeniyle ayrımcılığı yasaklayan eklemenin yapılmasıdır (Heyer, 2002: 738). Sonraki adımlar ise, engellilerin hizmetlere erişmeleri ve bağımsız yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan yasal düzenlemelerdir. 2001'de Sosyal Yasa'ya rehabilitasyon hizmetlerini ve toplumsal yaşama katılımı düzenleyen maddeler eklenmiştir. Almanya engelli hareketinin mücadelesinin ve diğer ülkelerdeki gelişmelerin etkisiyle 2002'de Engelliler için Eşit Fırsatlar Yasası kabul edilmiştir. Kamusal ve özel alanlarda ayrımcılığın önlenmesini amaçlayan yasada erişilebilirlik, cinsiyet eşitliği ve siyasal katılım başlıklarında düzenlemeler yer almaktadır (Kock, 2004: 1373-1374). Böylece Almanya engellik politikası himayecilikten, eşitlik ve katılımı önceleyen hak temelli anlayışa yönelmiştir (Geist vd., 2003: 607).

¹⁵ Amerika engelli hareketinin Rehabilitasyon Yasası ve ADA'nın çıkmasındaki etkisinin anlatıldığı bir film için bkz. Crip Camp (2020). Yönetmenler: James LeBrecht ve Nicole Newnham

ABD’de 1990’da engelliliğe özgülenmiş ilk yasanın kabulü ile engellilik yasaları dönemi başlamıştır. Ardı ardına farklı ülkelerde engellilik yasaları kabul edilmiş ya da ayrımcılığın önlenmesini odağına alan yasa değişiklikleri yapılmıştır. 2000’lere geldiğinde, ABD’den başlayarak onlarca ülke engellilik politikalarını yeniden yapılandırmıştır. Türkiye’de engellilik politikasının gündeme gelmesi de farklı ülkelerde engellilik kanunlarının çıkması ile sonuçlanan gelişmelere paralellik göstermektedir.

Farklı ülkelerdeki yasalar dalgasına paralel olarak 1990’lardan itibaren Türkiye’de engelliliğe özgülenmiş yasa talebine odaklanılmıştır. Engelli hareketinin yasa ihtiyacını vurgulayan ve hak temelli talepleri önceleyen bileşenleri Demokratik Kör Dernekleri Birliği adıyla 1990’da bir araya gelmiştir. Birliği oluşturan kurum ve kişiler engelliliğe özgülenen bir taslak hazırlayarak siyasal partilere iletmıştır. Anılan tarihlerde engelli sivil toplumu çeşitli eylemler düzenlemiştir. 3 Aralık 1993’te dört yüz civarındaki engelli, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı’nın katıldığı SKMKK toplantısının yapılacağı binanın önünde toplanmıştır ve kendilerini bahçedeki ağaçlara zincirlemiştir. Talep engelliliğe özgülenmiş bir yasanın çıkarılmasıdır. Benzer eylemler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin 1994 yılı başında Altı Nokta öncülüğünde iki ortopedik engelli, bir işitme engelli ve yedi görme engelli derneğinin Özürlüler Platformu’nu oluşturularak 1994 ve 1996 yılı engelliler haftalarında eylemler düzenlenir (Bürokrat 2 ile görüşme, 09.05.2020, Aktivist 1 ile görüşme, 15.07.2020). TBMM’yi ve hükümetleri harekete geçirmek mümkün olmuşsa da engelliliğe özgülenmiş yasa çıkarılamamıştır. İlk yasa talebi dalgası 1997’de ÖZİDA’nın kurulmasını da içeren 571-572 ve 573 sayılı KHK’lerle sonuçlanmıştır. İlerleyen yıllarda yasa talebi dillendirilmeye devam edilmiştir. Örneğin ÖZİDA’nın en yüksek karar organı olan 1. Engelliler Şurası’nın en önemli talebi yasadır. Bu talep 57. Hükümeti harekete geçirmiş ve Engelliler Kanun Tasarısı Bakanlar Kurulu’nda kabul edilmiştir. Ancak erken seçim kararı ile yasama süreci tamamlanamamıştır. Bakanlar Kurulu tasarısına kadar ilerleyen bu süreç, engelliliğin yasa talebi çerçevesinde farklı tarihlerde gündeme geldiğini göstermektedir.

Sonraki genel seçim (2002) sonucu yeni hükümetin oluşmasının ardından yasa talebi yeniden karşımıza çıkmaktadır. Engelli hareketi çeşitli eylemlerle yasa taleplerini dillendirmiştir. Örneğin, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte engellilerin sorunlarının tartışıldığı sanal forumlarda dünyanın farklı ülkelerinin engellilik gündemleri paylaşılmıştır (Yılmaz, 2010: 10; Aktivist 2 ile görüşme, 18.09.2019). Bu tarihlerde AB üyelik süreci bağlamında hak temelli eğitimlere ve projelere katılan İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde kurulu sivil toplum kuruluşları yasa talebini yeniden dolaşıma sokmuştur. (Aktivist 3 ile görüşme, 28.03.2020). Engelli hareketinin yasa talebi, yeniden engellilik politikasının gündeme getiren faktörlerden birisi haline gelmiştir.

5. SONUÇ

Engellilerin gündelik yaşamına, eğitim, sağlık ve barınma gibi temel haklarına ilişkin devletin müdahalesi ya da kayıtsızlığı, engellilik politikasını tanımlamaktadır. Engellilik, başta BM olmak üzere uluslararası kurumların konuya artan ilgilerinin de etkisiyle 1980’lerden itibaren ülkelerin gündemlerinde yer almıştır. Bu süreçte, engelliliğe özgülenmiş kanunlar çıkarılmış, yeni kurumlar tesis edilmiş ve uygulamalar başlamıştır. Türkiye de engelliliğin gündeme geldiği ülkeler arasındadır. Engellilik politikası geçmişi, alan bilgisinin ve farkındalığın artması, yasa talebi, iktidar değişikliği ve uluslararası aktörlerin etkisi 2000’lerin başında engelliliğin Türkiye’de gündeme gelmesini sağlamıştır.

BM sistemi, öncü çabalarıyla uzun süredir Türkiye engellilik politikasını etkilemektedir. UÇÖ’nün istihdam düzenlemeleri, DSÖ’nün sınıflandırma çerçevesi ve standart kurallar gibi girişimler Türkiye politikasında karşılık bulmuştur. Hak temelli engellilik yaklaşımının hedefleri ve kavramları ulusal kurumlar tarafından benimsenmiştir. Nihayetinde uluslararası sözleşme hazırlıklarının ivmelenmesi Türkiye’de engelliliğin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. AİHM engelli ayrımcılığının cezalandırılmasını mümkün hale getirmiştir. AK’nin oluşturduğu hak temelli yaklaşım çerçevesi Türkiye’de sivil toplumun farkındalığının artmasını ve güçlenmesini sağlayarak gündeme gelmede etkili olmuştur. AB üyelik süreci, farklı politika alanlarında olduğu gibi engellilik açısından da hızlandırıcı etki yaratmıştır. ABD’den başlayarak ulusal engellilik kanunlarının çıkmasına neden olan yasalar dalgası, Türkiye’ye de ulaşmış ve engelli hareketi yasa talebini odağa alarak engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

Türkiye’de engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili faktörler arasında uluslararası aktörlerin etkisi öne çıkmaktadır. Çünkü uluslararası aktörlerin yaklaşımı diğer faktörler için de güçlendirici etki yaratmıştır.

Engellilik mevzuatının ve kurumlarının oluşmasında uluslararası kurumların kararları, uygulamaları ve eleştirel değerlendirmeleriyle etkisi vardır. Örneğin engelli toplumuna dair verilerin toplanmasında ve engelli farkındalığının yaygınlaşmasında uluslararası aktörlerin eylemleri etkilidir. BM'nin uluslararası engellilik sözleşmesi çalışmalarının ve ülkelerde yürürlüğe giren engellilik yasaları dalgasının etkisi ile Türkiye'de engelli hareketi ve siyasetçiler yasa talebini desteklemiştir. Son olarak, seçim sonrası oluşan yeni hükümet, uluslararası ortamın engellilik gündemini sahiplenmeyi tercih etmiştir. Çünkü uluslararası ortama uyum ve engellik konusuna hassasiyet, iktidara meşruiyet alanı sağlamıştır.

Uluslararası aktörlerin engellilik yaklaşımı, engellilik meselesinin gündem evreninden kararlar gündemine ilerlemesine eşlik etmiş ve politika sürecinin devam etmesini sağlayan nedenler arasında öne çıkmıştır. Uluslararası ortam, 2000'lerin başında Türkiye'de engellilik için politika penceresi açılmasını sağlayan akımların harekete geçmesine etki etmiştir. Uluslararası ortamın oluşturduğu engellilik farkındalığı engelliliğin toplumsal problem olarak kabul edilmesini desteklemiştir. Farklı uluslararası aktörlerin engellilik meselesinin çözümüne dair önerileri politika alternatiflerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Son olarak, AB üyelik sürecinin de etkisi ile karar alıcılar engellilik politikası konusunda harekete geçme yönünde siyasi tercihte bulunmuştur. Böylece engellilik politikası, uluslararası aktörlerin kritik etkisi ile gündeme gelmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Dokuz Eylül Üniversitesi 21.02.2020 tarih 8737630/460-860 karar sayı numaralı etik kurul onayı alınan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Afflerbach, T. ve Garabagiu, A. (2007). Council of Europe actions to promote human rights and full participation of people with disabilities: improving the quality of life of people with disabilities in Europe. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 34(2), 463-482. Erişim adresi <https://home.heinonline.org/>
- Aktüel. (2002). *2002 Seçim beyannameleri*.
- Altan, Z. (1976). *Sakatlar ve Türkiye'de çalışma sorunları*. Eskişehir: Ticari ve İdari İlimler Akademisi Yayınları.
- Avrupa Birliği (AB). (2000). *2000 İlerleme raporu*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr>
- Avrupa Birliği. (2001). *2001 İlerleme raporu*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr>
- Avrupa Birliği. (2002). *2002 İlerleme raporu*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr>
- Avrupa Birliği. (2003). *2003 İlerleme raporu*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr>
- Avrupa Birliği. (2004). *2004 İlerleme raporu*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr>
- Aydın, A. Ö. (2005). *An application of European Union disability policies to the case of Turkey*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Reno: University of Nevada.
- Aysoy, M. (2004). *Avrupa Birliği sürecinde özürülüler politikası*. İstanbul: Açık Kitapları.
- Aysoy, M. (2008). *Hayatı paylaşmak için engel çok*. İstanbul: Açık Kitaplar.
- Azarkan, E. ve Benzer, E. (2018). Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de engelli hakları. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (38), 3-29. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Bagenstos, S. R. (2003). Comparative disability employment law from an American perspective. *Comparative Labour Law & Policy Journal*, 24(4), 649-668. Erişim adresi <https://home.heinonline.org/>
- Barnartt, S. N. (1992). Disability policy issues in developing countries. *Journal of Disability Policy Studies*, 3(1), 45-65. doi: 10.1177/104420739200300103
- Başbakanlık. (1993). *19.4.1993 tarih ve 1993/11 sayılı Sakatlar Günü Genelgesi*.
- Başbakkal, Z. ve Bilsin, E. (2014). Dünyada ve Türkiye'de engelli çocuklar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30(2), 65-78.

- Baumgartner, F.R. (2001). Political Agendas. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science Vol 12* içinde (ss.288-290). Ed. Neil J. Smelser, ve Paul B. Baltes. Oxford: Elsevier.
- Baytal, Y. (2012). *Atatürk döneminde sosyal yardım faaliyetleri (1923-1938)*. Ankara: Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi.
- Behzadifar, M., Shahabi, S., Zeinali, M., Ghanbari, M. K., Martini, M. ve Bragazzi, N. L. (2021). A policy analysis of agenda-setting of Brucellosis in Iran using a multiple-stream framework: health policy and historical implications. *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 62(2), E544. doi: 10.15167/2421-4248/jpmh2021.62.2.2041
- Béland, D. ve Orenstein, M. A. (2013). International organizations as policy actors: An ideational approach. *Global Social Policy*, 13(2), 125-143. doi: 10.1177/1468018113484608
- Bezmez, D. ve Yardımcı, S. (2010). In search of disability rights: citizenship and Turkish disability organizations. *Disability & Society*, (25)5, 603-615. doi:10.1080/09687599.2010.489312
- Birkland, T. A. (2007). Agenda setting in public policy. *Handbook of public policy analysis* içinde (ss. 63-78). Ed. Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney. New York: CRC Press.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burgdorf, R. (1998). Disability rights in the USA and abroad. *Civil Rights Journal*, 3, 3-5. Erişim adresi <https://home.heinonline.org/>
- Cobb, R. W. ve C. D. Elder (1972). *Participation in American politics: The dynamics of agenda-building*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Council of Europe. (2002). *A coherent policy for the rehabilitation of people with disabilities*. Council of Europe Publishing. Erişim adresi: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>
- Council of Europe. (2003). *Rehabilitation and integration of people with disabilities: Policy and legislation*. Council of Europe Publishing. Erişim adresi: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>
- Council of Europe. (2004). *Citizens not patients: Developing innovative approaches to meet the needs of disabled people*. Council of Europe Publishing. Erişim adresi: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>
- Çamur, A. (2023). *Türkiye’de engellilik politikasının analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Çelik, A. (2005). Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye’nin çekinceleri. *Türk-İş Dergisi*, 366, 91-98.
- Dedelek, Y. (1993). Özürlüler kanun teklifi. 08.02.1994. 2/995
- Degener T. ve Quinn G. (2006). United Nations Disability Convention. *Encyclopedia of disability vol 4* içinde (s.1580-1584). Ed. G. L. Albrecht, S.L. Snyder, J. Bickenbach, D. T. Mitchell ve W. O. Schalick III. New York: Sage.
- Demir, A. (2015). Türkiye’nin AB’ye uyum sürecinde engellilerin değişen konumu. *Sosyoloji Dergisi*, (31), 59-83. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Demirci, M. E. (2005). *Homeros’tan Aşık Veysel’e tarihte ve toplum yaşamında körler: Bilgelik mi, çaresizlik mi?*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Demircioğlu, M. (2010). Üretim sürecinde sakat emeği. İstanbul: Kibele Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1992). *Sakatlar için politika dokümanı*. Ankara: Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi.
- Drake, R. F. (1999). *Understanding disability policies*. London: Macmillan.
- Duygun, T. (2016). *The Influence of International Organisations on the Realisation of Disability Mainstreaming in Turkey*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Kent :United Kingdom.
- Duygun, T. (2020). Policy translation in Turkish disability policy: The role and limitations of international organisations. *Global Social Policy*, 20(3), 305-332. doi: 10.1177/1468018120928783
- Ecevit, B. (2001). Özürlüler hakkında kanun tasarısı. 24.09.2001. 1/907
- Enç, M. (2018). *Bitmeyen gece*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Erkılıç, M. (2018). Developments in disability issues during the late Ottoman period of Turkish History from 1876 to 1909. *The Routledge history of disability* içinde (s. 56-69). Ed. R. Hanes, I. Brown ve N.E. Hansen. London: Routledge.
- Erlanger, H. S. ve Roth, W. (1985). Disability policy: The parts and the whole. *American Behavioral Scientist*, 28(3), 319-345. doi: 10.1177/000276485028003003
- Eroğlu, H. T. (2015). Türkiye’de kamu politikası oluşturulmasında uluslararası aktörlerin rolü. *Kamu politikası kuram ve uygulama* içinde (s.147-165). Ed M. Yıldız ve M. Z. Soobacı. Ankara: Adres Yayınları.
- Geist, F., Petermann, B. ve Widhammer, V. (2003). Disability law in Germany. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 24(4), 563-608. Erişim adresi <https://home.heinonline.org/>
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın Beyan ile Onaylanması Hakkında Karar. (2007, 9 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 264888). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm>
- Green-Pedersen, C. (2015). Agenda Setting, Public Policy in. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* içinde (ss. 357-361). Ed. James D. Wright. New York: Elsevier. doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.75001-X
- Gül, İ. I. (2006). *Fiziksel engellilerin uluslararası hukukta korunması ve uluslararası standartların iç hukuka yansımaları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Güngör, F. ve Güneş, G. (2011). Dünya’daki gelişmeler paralelinde Türkiye’de değişen özür lülük politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 25-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Harris, L. J. (1999). The Americans with Disabilities Act and Australia’s Disability Discrimination Act: overcoming the inadequacies. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 22(1), 51-98. Erişim adresi <https://home.heinonline.org/>
- Hendricks, A. (2007). UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *European Journal of Health Law*. (14), 273-298. Erişim adresi <https://brill.com/>
- Heyer, K. C. (2000) Between equality and difference: the politics of disability in Japan, *Japanstudien*, 111, 105-133. doi: 10.1080/09386491.2000.11826859
- Heyer, K. C. (2002). The ADA on the road: disability rights in Germany. *Law & Social Inquiry*, 27(4), 723-762. doi: doi.org/10.1111/j.1747-4469.2002.tb00980.x
- Hvinden, B. ve Halvorsen, R. (2003) Which way for European disability policy?. *Scandinavian Journal of Disability Research*, (5)3, 296-312. doi: 10.1080/15017410309512631
- Ingstad, B. (2001). Disability in the developing world. *Handbook of disability studies* içinde (s. 772-792). Ed. G. L. Albrecht, K. D. Seelman ve M. Bury. London: Sage.
- Joachim, J. ve Dalmer, N. (2016). The United Nations and agenda setting *Handbook of public policy agenda setting* içinde (s.1-22). Ed. N. Zahariadis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Jones, B. D. (2016). A radical idea tamed: the work of Roger Cobb and Charles Elder. *Handbook of public policy agenda setting* içinde (s.25-34). Ed. N. Zahariadis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kaminska, M. E., Druga, E., Stupele, L. ve Malinar, A. (2021). Changing the healthcare financing paradigm: domestic actors and international organizations in the agenda setting for diffusion of social health insurance in post-communist Central and Eastern Europe. *Social Policy & Administration*, 55(6), 1066-1081. doi: 10.1111/spol.12724
- Kıranlar, S. (2013). *Savaş yıllarında Türkiye’de sosyal yardım faaliyetleri (1914-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kingdon, J. W. (2014). *Agendas, alternatives, and public policies*. ABD: Pearson.
- Knoepfel, P., Corinne L., Varone, F. ve Hill, M. (2007). *Public policy analysis*. Oxford: Marston Books Services.
- Kock, M. (2004). Disability law in Germany: an overview of employment, education and access rights. *German Law Journal* 5(11), 1373-1392. doi: 10.1017/S2071832200013286
- Lang, R. (2009). The United Nations Convention on the right and dignities for persons with disability: A panacea for ending disability discrimination?. *Alter*, 3(3), 266-285. doi: 10.1016/j.alter.2009.04.001

- Livingston, S. G. (1992). The politics of international agenda-setting: Reagan and North-South relations. *International Studies Quarterly*, 36(3), 313-329. doi: 10.2307/2600775
- Mabbett, D. (2005). The development of rights-based social policy in the European Union: the example of disability rights. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 43(1), 97-120. doi: 10.1111/j.0021-9886.2005.00548.x
- Meral, B. F. ve Turnbull, H. R. (2016). Comparison of Turkish disability policy, the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, and the core concepts of US disability policy. *Alter*, 10(3), 221-235. doi: 10.1016/j.alter.2016.02.001
- Mhazo, A. T. ve Maponga, C. C. (2021). Agenda setting for essential medicines policy in sub-Saharan Africa: a retrospective policy analysis using Kingdon's multiple streams model. *Health Research Policy and Systems*, 19(1), 1-12. doi: 10.1186/s12961-021-00724-y
- Mullner, R. M., (2006). World Health Organization. *Encyclopedia of disability vol 4* içinde (s.1649-1652).Ed. G.L. Albrecht, S. L. Snyder, J Bickenbach, D.T. Mitchell ve W. O. Schalick III. New York: Sage.
- Mutman, A. (1994). Özürlü vatandaşların sorunlarıyla ilgili kanun teklifi. 01.12.1994. 2/1263.
- Müftüoğlu, G. (1991). Özürlüler kanun teklifi. 21.03.1991 2/519
- Özbek, N. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet. Siyaset, iktidar ve meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÖERHGM). (2020). Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/13143029_TURKYYEYDE_OZEL_EYYTYM_HYZMETLERY.pdf (17.12.2022).
- Özkan Duvan, A. (2019). Ayrımcılık yasağı bağlamında engelli bireylerin haklarına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(3), 311-349. doi: 10.34246/ahbvuhfd.609118
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (1999). I. Özürlüler şurası: çağdaş toplum çağdaş yaşam ve özürlüler. Komisyon raporları genel kurul görüşmeleri Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Patmore, G. (2003). The Disability Discrimination Act (Australia): Time for change. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 24(4), 533-562. Erişim adresi <https://home.heinonline.org>
- Perju, V. (2011). Impairment, discrimination, and the legal construction of disability in the European Union and the United States. *Cornell Int'l LJ*, 44, 279. Erişim adresi <https://home.heinonline.org>
- Prado C. V. (2019) Disabled person. *Dictionary of statuses within EU Law* içinde (s.153-160). Ed. A. Bartolini, R. Cippitani, V. Colcelli. London: Springer.
- Pralle, S. B. (2009). Agenda-setting and climate change. *Environmental Politics*, 18(5), 781-799. doi: 10.1080/09644010903157115
- Priestley, M. (2005). We're all Europeans now! The social model of disability and European social policy. *The social model of disability: Europe and the majority world* içinde (s.17-31). Ed. C. Barnes ve G. Mercer. Leeds: The Disability Press.
- Priestley, M. (2007). In search of European disability Policy: Between national and global. *Alter*, 1(1), 61-74. doi:10.1016/j.alter.2007.08.006
- Princen, S. (2009). *Understanding agenda-setting dynamics. Agenda-setting in the European Union* içinde. London: Palgrave Macmillan.
- Resmî Gazete (RG). (1951). Sayı: 7880. Tarih: 09.08.1921.
- Rochefort, D. A. ve Donnelly, K. P. (2013). Agenda-setting and political discourse: major analytical frameworks and their application. *Routledge handbook of public policy* içinde (s.189-203). Ed. E. Araral Jr., S. Fritzen, M. Howlett, M. Ramesh ve X Wu. New York: Routledge.
- Sağlar, F. ve arkadaşları. (1985). Özürlüler hakkında kanun teklifi. 2/211.
- Schalock, R. L. (2017). Introduction to the special issue on disability policy in a time of change. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 55(4), 215-222. doi: 10.1352/1934-9556-55.4.215

- Schriner, K. F. (1990). Why study disability policy?. *Journal of Disability Policy Studies*. 1(1), 1-7. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/>
- Thorsten A. (2006). Council of Europe disability policy *Encyclopedia of disability vol 1* içinde (s.320-22). Ed. G.L. Albrecht, S. L. Snyder, J Bickenbach, D.T. Mitchell ve W. O. Schalick III. London: SAGE.
- Townsend, B., Strazdins, L., Harris, P., Baum, F. ve Friel, S. (2020). Bringing in critical frameworks to investigate agenda-setting for the social determinants of health: Lessons from a multiple framework analysis. *Social Science & Medicine*, 250, 112886. doi: 10.1016/j.socscimed.2020.112886
- Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi bibliyografyası. *Electronic Turkish Studies*, 12(8), 247-336.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1992). *Genel kurul tutanağı. 19. Dönem 2. Yasama Yılı 35. Birleşim, 03.12.1992*. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1993). Özürlülerin problemlerini araştırma komisyonu raporu. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2000). *Genel kurul tutanağı. 21. Dönem, 2.Yasama Yılı, 50. Birleşim, 20.01.2000*. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr>
- United Nation (UN). (2006). The United Nations and Disabled Persons-The First Fifty Years. *New York: United Nations*. <https://www.un.org/esa/socdev/enable/dis50y01.htm>
- Vo, H. T. M., van Halsema, G., Seijger, C., Kieu Nhan, Dewulf, A. ve Hellegers, P. (2019). Political agenda-setting for strategic delta planning in the Mekong Delta: Converging or diverging agendas of policy actors and of the Mekong Delta Plan?. *Journal of Environmental Planning and Management*, 62 (9), 1454–1754. doi: 10.1080/09640568.2019.1571328
- Waddington, L. (2006). From Rome to Nice in a wheelchair. *The Development of a European Disability Policy*. Erişim adresi <https://www.ssrn.com/index.cfm/en/>
- Waldschmidt, A. (2009). Disability policy of the European Union: The supranational level. *Alter*, 3(1), 8-23. doi:10.1016/j.alter.2008.12.002
- Weber, M. C. (1999). Reciprocal lessons of the ADA and European disability law. *Proceedings of the ASIL Annual Meeting Vol.93* içinde (s.338-341). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenbourne, N. (1999). Disabled meanings: Comparison of the definitions of disability in the British Disability Discrimination Act of 1995 and the Americans with Disabilities Act of 1990. *Hastings International and Comparative Law Review*, 23(1), 149-172. Erişim adresi <https://home.heinonline.org>
- Yılmaz, V. (2010). *The political economy of disability in Turkey's welfare regime*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Zahariadis, N. (2016). Setting the agenda on agenda setting: definitions, concepts, and controversies. *Handbook of public policy agenda setting* içinde (s.1-22). Ed. N. Zahariadis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Zolkowska, T., Kasior-Szerszen, I. ve Blaszkiewicz, I. (2002). European Union policy toward people with disabilities. *Disability Studies Quarterly*, 22(4), 217-224. doi: 10.18061/dsq.v22i4.387

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).